

## **Лекція. Психологічні особливості юнацтва**

### План

1. Проблеми юнацького віку. Значення раннього юнацтва в загальній історії розвитку людини.
2. Соціальна ситуація розвитку та проблема провідної діяльності.
3. Спілкування та дружба в юнацькому віці.
4. Новоутворення юнацького віку та розвиток особистості.
5. Характеристика пізнавальної сфери в юнацькому віці.
6. Особливості юнацького кохання. Підготовка до сімейного життя.

### 1. Проблеми юнацького віку. Значення раннього юнацтва в загальній історії розвитку людини

У вітчизняній психології ранній юнацький вік визначається в межах від 14—13 років до 17—18, який співпадає з періодом навчання в старших класах загальноосвітньої школи або з навчанням у спеціалізованих школах, технікумах, училищах.

Юність надходить більш плавно. В юнацькому віці в основному завершується фізичний розвиток організму, закінчується статеве дозрівання, серцево-судинна система починає працювати гармонійно, уповільнюється темп росту тіла, помітно збільшується м'язова сила, зростає працездатність, закінчується формування й функціональний розвиток органів і тканин. Більшість юнаків та дівчаток знаходяться вже в постпубертатному періоді. Тілесна конституція, особливо обличчя, стає дорослою, специфічно індивідуальною. Зникає характерна для підлітків збудливість, невірноваженість.

Але слід зазначити, що криза підліткового віку припадає на кінець періоду. Саме тому в перехідний період до юнацтва загострюються протиріччя. Вони пов'язані з вирішенням питання проте, що робити далі — навчатись в школі X—XI кл., піти в училище, почати працювати? Ці питання пов'язані з професійним дійовим самовизначенням. Але воно вимагає розібратись і у власних інтересах, нахилах, здібностях, і не тільки будувати плани, а й реалізовувати їх. Зростає відповідальність, бо кожна помилка може мати драматичний характер. Завдання професійного самовизначення в другий раз вирішується по закінченню школи, коли планується або обрати одержання вищої освіти, або безпосередньо включитись у трудову діяльність. Труднощі самовизначення посилюються сучасним періодом нашого життя, періодом соціально-економічних змін у країні, коли ні батьки, ні школа не спроможні надати юнакові вирішальну допомогу в питанні вибору професії. Професійне самовизначення як самостійне і незалежне визначення життєвої перспективи й вибір майбутньої професії — найголовніше завдання розвитку в ранньому юнацтві.

Юність - унікальний період входження в світ культури: театри, концертні зали, музеї, заряджають енергією на все життя. На все життя залишаються в пам'яті і переживання, що пов'язані з першою дружбаю та першим коханням.

## 2. Соціальна ситуація розвитку та проблема провідної діяльності.

У юнацькому віці зростає інтерес до дорослих; Знання, досвід близьких людей допомагають орієнтуватись у питаннях, що пов'язані з майбутнім життям. Підсилюється потяг до спілкування з ними. Поновлюються емоційні контакти з батьками, від яких очікують порад, розуміння. сім'я залишається тим місцем, де юнаки почувають себе впевнено. З батьками обговорюються життєві та професійні перспективи. Життєві плани юнаки обговорюють і з учителями, близькими знайомими, тими, хто для них є авторитетним, чия думка для них важлива. Проте хоча відносини з дорослими стають довірчими, юнаки зберігають певну відстань, іноді палко відстоюють своє право самостійно вирішувати свої проблеми, які стосуються їх Особисто. Головним стає прагнення зайняти внутрішню позицію дорослого. Сприяє цьому об'єктивне положення юнака за старших і в школі, і в родині. Але треба набутися психологічної готовності до вступу в самостійне доросле життя, а саме:

- бути зданим орієнтуватись у різних формах людської свідомості: в науковій, правовій, художній тощо; для цього потрібно оволодіти основами наукового та громадянського світогляд, що слід виявляти в свідомому критичному ставленні до себе, і до оточуючих;
- мати потребу та здатність працювати, володіти звичкою до трудових зусиль, уміннями працювати творчо, продуктивно (незалежно від виду праці);
- бути зданим спілкуватись на засадах рівності, поваги, розуміння та володіти засобами такого спілкування.

Звичайно, існують індивідуальні варіанти вступу до дорослого самостійного життя. Це виявляється в першу чергу у виборі різних форм прояву дорослості. Наприклад, у деяких юнаків функцію зовнішнього відособлення відіграє зовнішній вигляд, стиль мови, пози під час розмови, інші за атрибути дорослості, обирають куріння тощо. Коли соціальна зрілість (дорослість) відстає від фізіологічної, спостерігаємо явище інфантилізму: юнак з зовнішнього погляду дорослий, але зберігає риси поведінки попереднього віку. Іноді "дитяча поведінка" стає у декого рисою пристосування до життя: нічого самому не вирішувати, ні за що не відповідати.

Юнацький вік — це вік входження в об'єктивний та нормативний дух свого історичного часу в його національній формі (О.В.Толстих). Знаходження своєї ідентичності для юнака стає афективним центром життєвої ситуації розвитку (Л. І. Божович). Саме тому до близького дорослого він ставиться як до ідеалу. Ті якості, які юнак високо оцінює, є для нього еталоном у різних сферах людських відносин: виконання моральних норм, ставлення до праці, до самого себе. До цих якостей приміряє своє ідеальне Я — яким він бажає стати в дорослому житті.

Змінює юнак і свій характер і спілкування з ровесниками. Зменшується кількість друзів за рахунок зміни якості дружби, вона набуває інтимно-особистісного значення. Наростає значення індивідуальних емоційних контактів та прихильності. Посилюється потреба у зустрічному розумінні з боку оточуючих ровесників, спілкування з якими залишається сповідальним. З

кращим другом або подругою обговорюються найбільш гострі переживання, які пов'язані з різними життєвими подіями. Дружні стосунки вимагають взаєморозуміння, внутрішньої близькості, відвертості. Вони засновані на ставленні до іншого, як до самого себе й підтримують самоповагу, самосприйняття. Напруга у взаєминах виникає лише тоді, коли товариськість буває егоцентричною, коли не виявляється інтерес до почуттів та думок друга.

Ставлення до ровесників диференціюється, критерії їх оцінок набувають множинності: одного високо оцінюють за знання і обирають його для спільних занять, іншого—за успіхи в спорті: з ним відвідують спортивну секцію. Але існує тенденція переносу ставлення до ровесника як до друга за декількома найважливішими для себе критеріями, наприклад, за успіхами в навчанні та за моральними цінностями. Дружба заснована на свободі, але на взаємних почуттях та дотриманні моральних законів. Дружба — це процес здійснення соціальної рівності ("Скажи, хто твій друг, і я скажу, хто ти"). Дружба має моральну природу: головне — чесність та вимогливість, розум та здатність оцінювати своє "Я" в його власній сутності.

Рання юність — це повторний критичний період розвитку який характеризується значним зростанням потенціалу особистості щодо самовизначення (аналогічне поняття "соціальна ідентичність"). Розрізняють індивідуальні варіанти формування соціальної ідентичності, або самовизначення:

- дифузна, невизначена ідентичність;
- наперед вирішений варіант включення в "дорослу систему" відносин, але раніше призначеного часу. Психологи вважають це несприятливим фактором розвитку,
- юнак знаходиться в процесі інтенсивного пошуку самого себе: відбувається проба ролей, щоб визначитись самостійно. Це позитивне явище, але такий період не повинен тривати довго, бо інакше закріплюються риси інфантильності;
- зростає ідентичність, про що свідчить почуття власної визначеності. Юнак переходить до самореалізації, найбільш повно використовує свої реальні потреби і свої можливості.

Ці варіанти можуть бути також етапами самовизначення, але важливо, щоб юнак не зупинився на якомусь попередньому етапі.

На перший план у самовизначенні виступає механізм інтеграції. Роздуми про себе і про своє призначення в житті іноді приводять юнака до пошуку смислу життя. Це веде до інтегрування багатьох вимог різних сфер життєдіяльності і надає їм цілісного характеру. А з іншого боку, виникає потреба інтегрувати свої можливості, здібності максимально мобілізувати їх у відповідності до усвідомлених цілей життя. Труднощі полягають у тому, що не завжди знаходяться засоби для реалізації свого "Я".

Ці труднощі значною мірою визначаються проблемою організації (і визначення) провідної діяльності. Серед психологів немає єдиної думки щодо провідної діяльності в юнацькому віці, це питання залишається невирішеним. Присвоєння форм культури та засвоєння дорослості в цей період за суттю не

пов'язані один з одним: тому юнак дорослішає поза освітньою системою, а освіта відбувається поза системою становлення дорослості.

Цікава думка Клімова Є. О. про навчальну діяльність як провідну, якщо вона набуває рис продуктивної діяльності:

- це діяльність, яка за часом і за наслідками витрачених сил має бути самокерованою;
- вона повинна мати широкі варіації засобів, прийомів, умінь щодо здійснення діяльності та її наслідків;
- стиль виконання такої діяльності має бути індивідуалізований, оптимальний для кожного учня, щоб перебороти протиріччя між потребами, інтересами його з його можливостями та здібностями.

Чи відповідає сучасна навчальна діяльність юнаків цим вимогам? Якщо не відповідає, починається деструкція діяльності, що викликає емоційну напругу, апатію, зниження пізнавальної активності тощо. Самореалізацію ж треба розглядати як добровільно обрану активність.

Центральним новоутворенням психічного розвитку раннього юнацького віку є орієнтація на майбутнє, яка визначає життєву перспективу взагалі (а не тільки участь у певній діяльності): це й потреба зайняти внутрішню позицію дорослого, зрозуміти себе в якості члена суспільства, визначити своє призначення в житті. Для цього потрібен достатній рівень розвитку особистості: аналіз і переоцінка моральних принципів, настанов, щоб побудувати власну систему цінностей, життєвих-цілей, перспектив.

### 3. Спілкування та дружба в юнацькому віці.

Взаємовідносини в ранній юності стають складнішими, ніж в підлітковому віці. Одна з особливостей ранньої юності - перебудова взаємин з дорослими. Взаємини з дорослими стають більш рівними і менш конфліктними. Спілкування з дорослими відбувається на рівні довіри. Старшокласники хотіли б бачити в батьках друзів і радників. Школярі потребують допомоги старших. У них виникає особливий інтерес до спілкування з дорослим, бо окремі питання вони взагалі не можуть обговорювати з однолітками, тому що їм не вистачає досвіду. Переважають такі теми спілкування з дорослими: вибір професії, життєві перспективи, навчання, взаємини з оточуючими, захоплення, питання моралі. Причому диференціюються теми, які обговорюються з батьком і матір'ю, залежно від їх компетентності. Старшокласники, незалежно від статі, більш відкриті з матір'ю, ніж з батьком. Спілкування з батьками ділиться на особисте і ділове.

Взаємини із вчителями стають більш складними і диференційованими. В образі ідеального вчителя на перше місце виходять його індивідуальні людські якості - здатність зрозуміти, сердечність. На другому місці стоїть професійна компетентність, на третьому - вміння справедливо керувати. У старшокласників взаємини учителя і учнів будуються лише на основі взаєморозуміння і поваги один до одного.

Спілкування з ровесниками надзвичайно важливе в цей період. Воно виконує інші функції, ніж спілкування з дорослим. Спілкування з ровесниками

відбувається на рівні сповіді. Воно носить інтимноособистісний характер. Взаємини діляться на дружні та товариські. Юнацька дружба виконує функцію психотерапії, підтримки, самоповаги. У цей період зростає вибірковість, відповідно, зменшується кількість друзів. В основі прагнення до дружби лежить потреба в саморозкритті, розумінні іншого і себе іншим. Змістом такого спілкування є реальне життя: проблеми спільної учбової діяльності, громадська робота, спільне дозвілля, розваги, спорт. У бажанні дружити з ровесником проявляється прагнення до рівноправного спілкування. Для ранньої юності характерною є ідеалізація друзів і самої дружби. Юнацька дружба не тільки схильна до сповіді, але і дуже емоційна. Часто навіть ті, хто мають друзів, переживають самотність через нездатність виразити у спілкуванні повноту почуттів.

Для розуміння відмінностей дружби дорослих людей від дружби юнацької важливо знати 3 моменти: у дорослих відносно завершене формування свідомості; більш розширена і диференційована сфера спілкування і діяльності; з'являються нові інтимні уподобання.

У юнака функція самосвідомості перебуває на першому місці, часто проявляється юнацький егоцентризм. Саме тому виникає потреба в психологічному дзеркалі, в сповіді, тоді як у дорослих спілкування носить більш предметний характер. В юності дружба стоїть на першому місці, оскільки старшокласник ще не має сім'ї, професії тощо.

Спочатку друг - це двійник, потім - співрозмовник. Спочатку дружба відтісняє батьківський вплив, а потім їй самій доводиться потіснитися іншому почуттю - кохання. Емоційна напруга дружби зменшується з появою кохання. Однак, це почуття дуже часто підсилює потребу в другові, з яким можна порадитися, поділитися переживаннями.

#### 4. Новоутворення юнацького віку та розвиток особистості.

Зростання інтелектуальних можливостей робить перехід до дорослості періодом змін в цінностях та настановах, в ідеалах, цілях.

Зміст юнацьких цінностей значною мірою залежить від культурного контексту та історичного періоду. Допомогу юнакові у наближенні до майбутнього, в уникненні розчарувань надають добрі стосунки з батьками, досягнення в якійсь галузі діяльності (навчання, спорт, музика), а також уміння долати труднощі, самодисципліна, почуття відповідальності і за себе, і за інших. Добра порада необхідна і в постановці життєвих цілей, бо іноді вони дуже конкретні, немає гнучкості; а іноді вони дуже загальні ("хочу стати хорошим спеціалістом, заробляти добрі гроші").

Зростає усвідомлення своєї унікальності, власного світосприймання, оформлюється "Я-концепція" в трьох компонентах, як суб'єктивне уявлення про самого себе, настанова по відношенню до себе (або емоційно-ціннісне ставлення) та поведінковий компонент, що характеризує виявлення "Я-образу" та ставлення до себе в поведінці серед оточуючих людей. Самовизначення набуває дійового характеру: юнак починає діяти, реалізовувати плани, стверджуючи той чи інший образ життя, починає активно готуватись до

засвоєння обраної професії (факультативи, гуртки, репетитори, самоосвіта тощо). Самооцінка набуває більшої стійкості у відношенні своєї цінності як особистості, але вона може змінюватись при оцінці своїх здібностей, нахилів, можливостей.

У психології розпізнають два принципово різних типи розвитку особистості в юнацькому віці (Т.Томе) — прагматичний та творчий.

Прагматичний тип характеризується орієнтацією юнака на доцільність і на утікання від джерел неспокою, чому суб'єктивно надається першорядне значення. У юнакові такого типу домінують матеріальні цінності та інтереси. Для нього важливе намагання до гомеостатичної рівноваги, уникнення будь-яких проблем. І це перешкоджає їх подальшому індивідуальному розвитку. Вони не прагнуть до одержання більшої освіти. Саме такого типу юнаки вдаються до застосування алкоголю та наркотиків, щоб "позбутися" проблем.

Творчо-орієнтованого типу юнаки характеризуються прагненнями та інтересами, які спрямовані в майбутнє, вони активно включають у власний спосіб життя різні пізнавальні та інші можливості. Педагогічне завдання — на основі корекції самооцінки допомогти юнакові набутти впевненості в собі, виявляти активність при вирішенні життєвих завдань. Орієнтування на майбутнє, наявність, життєвих перспектив викликають бажання удосконалювати ті якості, які необхідні для професійної діяльності, в першу чергу, і для майбутнього самостійного життя в цілому. Самооцінка набуває більшої конкретності, критичності, дійовості; за даними досліджень, 13% старшокласників складають програми самовиховання. Вони пов'язані з перспективами набуття професії, зі вступом у Вищий навчальний заклад, з майбутнім положенням у суспільстві, зі встановленням тісних взаємин з другом, з утворенням сім'ї тощо. На основі самооцінки й самовиховання формується самоповага. З усвідомленням своїх якостей і можливостей, з уявленням про своє місце в житті, з оцінкою себе як особистості пов'язане зростання інтересу до моральних проблем — щастя, обов'язок, любов, дружба тощо. У цьому плані можна говорити про вироблення моральної свідомості в старшому шкільному віці (І. Д. Бех). У ранній юності відбувається і моральне, і вольове загартовування.

Зростає рефлексивність свідомості, збільшується увага до особистісних переживань, інтерес до власного психічного життя. Старшокласники досить самокритичні до своїх недоліків, але ще шукають виправдань своїм особистісним вадам: впертість вважають проявом волі, грубість — доказом сміливості, небажання вибачитись — проявом принциповості... Подібний моральний формалізм є однією із суперечностей раннього юнацького віку. Проте принцип поведінки з нестійких і наслідувальних стають внутрішніми і стійкими утворюючи у своїй сукупності єдину чітко усвідомлювану моральну позицію. Симптом раптового по дорослішання, пов'язаного з особливою відповідальністю в житті, у деяких старшокласників виникає в останні дні перебування в школі.

У юнацькому віці відбувається становлення світогляду як системи знань про політичне, економічне, культурне життя суспільства, як системи поглядів

на оточуючий світ і місце в ньому кожної людини. Погляд на багато життєвих проблем досип, глибокий та розумний: Увагу юнаків привертають питання справедливості та беззаконня, порядності та безпринципності. Сучасний юнак має тверезий, розумно-практичний погляд на світ та події, які в ньому відбуваються, більш незалежну позицію та власну орієнтацію в їх оцінці. Але можна зустріти прояв і вкрай протилежних рис: індивідуалізм та соціальну спрямованість, скепсис і намагання вірити будь-кому в будь-що, у декого виявляється максималізм та нерозбірливість у виборі засобів реалізації своєї життєвої мети. Спостерігається також розрив між різними верствами молоді за рівнем соціально-культурного розвитку: богемна молодь та ділки, наукове світорозуміння та спрощений підхід тощо. Особливості світосприймання юнаків виявляються в ціннісних орієнтаціях, потребах та інтересах, ідеалах та переконаннях, у мріях та життєвих планах. Юнак є представником певного покоління, яке, в свою чергу, об'єднується якимось важливими явищами суспільного життя, співпадання настанов, смаків, інтересів, моди тощо.

Поведінка юнаків не позбавлена суперечностей:

- підвищені вимоги до дорослих та поблажливе ставлення до власного їх порушення;
- у вчинках (як і в свідомості взагалі) співіснують принциповість у великому та безпринципність у малому (зберігаються іноді риси дитячої поведінки);
- емоційне підвищене переживання власних невдач, неприємностей, які іноді гіпертрофуються в справжнє горе.

Ці симптоми можуть пройти безслідно, а можуть стати рисами особистості.

Важливо зміцнити потребу юнаків працювати над собою систематично, прямуючи до поставленої мети зайняти позицію дорослої людини, і створювати умови для прояву ініціативи; творчості, корисних починань у самореалізації та в ствердженні власної особистості.

### 5. Характеристика пізнавальної сфери в юнацькому віці.

У психології вважається, що загальні розумові здібності в основному оформлюються наприкінці підліткового віку. Протягом юнацького віку вони удосконалюються: збагачується науковий понятійний апарат, відбувається оволодіння складними інтелектуальними операціями, більш продуктивною стає розумова діяльність.

Розумові здібності виявляються як індивідуальні властивості сприймання, пам'яті, мислення, уяви, вони визначають індивідуальний стиль пізнавальної діяльності старшокласника та її продуктивність.

Навчальні дії трансформуються в методи наукового пізнання: юнаки оволодівають елементами дослідницької діяльності: формулюванням гіпотез, плануючим контролем, прогнозуючою оцінкою. Формуються певні розумові звички, які становлять основу культури розумової праці. Важливе педагогічне завдання — навчити знаходити і ставити нестандартні завдання, бачити нову проблему, визначати нові засоби її вирішення. Саме такі риси характерні для

самостійного творчого мислення. Але, за даними дослідження випускників шкіл, більша кількість юнаків працюють на репродуктивному рівні.

У цьому віці продовжується розвиток теоретичного мислення, розвивається здатність до зв'язного логічного міркування, до високого рівня узагальнення та систематизації знань; підвищується самостійність, гнучкість та продуктивність мислення, його рефлексивність.

Зростає продуктивність логічної пам'яті, що пов'язана з операціональним мисленням. Збільшується обсяг уваги, здатність до її концентрації, переключення. В той же час увага стає більш вибірковою: вона залежить від спрямованості інтересів особистості, від її потреб. Формування професійної орієнтації юнака сприяє розвитку спеціальних здібностей (математичних, літературних, лінгвістичних тощо). У дівчаток в цьому віці спеціальні інтереси менш визначені, у порівнянні з хлопцями, хоча успішність у навчанні у цілому вища.

За висновками багатьох дослідників, творчі досягнення дорослих не пов'язані прямо з навчальною успішністю в школі. Це пояснюється тим, що шкільні програми регламентовані, викладання та вимоги до учнів не враховують індивідуальних особливостей у здібностях учнів та їх інтересів, тому творчість юнаків повніше та яскравіше виявляється поза засвоєнням програми: в наукових гуртках, факультативах, у гуртках за інтересами поза межами школи.

Таким чином, розумовий розвиток юнаків полягає не тільки в накопиченні знань та вмінь (хоча це теж важливо), але й у формуванні індивідуального стилю розумової діяльності, в розвитку розумових здібностей. Це стійка сукупність індивідуальних варіантів у засобах сприймання, його якостях, індивідуальних особливостях пам'яті, мислення, а також свідоме оволодіння прийомами та засобами продуктивної розумової праці.

#### 6. Особливості юнацького кохання. Підготовка до сімейного життя.

Виникнення почуття закоханості зв'язано зі статевим дозріванням, бажанням мати дуже близького друга, потребою в сильній персональній емоційній прихильності. Закоханість, перше побачення часто стають відповіддю на внутрішню потребу кохати, бути дорослим. Юнацька мрія про любов виражає прагнення до емоційного контакту, розуміння, душевної близькості.

Для старшокласників власні переживання інколи більш важливі, ніж об'єкт захоплення. Закоханість часто нагадує епідемію, через наслідування, орієнтацію на поведінку однокласників. Спілкування з популярною в класі дівчиною, або хлопцем є засобом самоствердження в очах ровесників. Юнаки чіткіше, ніж дівчата, розмежовують кохання і дружбу.

У цей період формується сексуальна орієнтація. Юнацька сексуальність і її конкретні прояви пов'язані з комунікативними рисами особистості та специфічними нормами соціального середовища. Поведінка юнаків щодо представників протилежної статі значною мірою залежить від того, як вони уявляють свою статеву роль та від їхнього уявлення про те, якою повинна бути



кохана людина. Потреба в саморозкритті та еротичні бажання часто не збігаються. Старшокласник може проявляти еротичний потяг до одного об'єкта, а ніжний, закоханий - до іншого. Дівчата почувають себе у спілкуванні з юнаками більш вільно і впевнено, ніж юнаки з дівчатами. Старшокласників хвилює нормативний, ритуальний бік взаємин з представниками протилежної статі, оскільки вони вперше з цим стикаються. Часто психосексуальні труднощі стають причиною юнацької самотності.

Підготовка старшокласників до шлюбу і сімейного життя - одне з основних завдань школи. Старшокласники повинні знати і усвідомлювати соціальну суть сім'ї та її наслідки для особистого життя, засвоїти певну суму знань з психології, соціології сім'ї й шлюбу, фізіології. Школа повинна формувати адекватні шлюбно-сімейні уявлення, сприяти вихованню і самовихованню необхідних для життя в шлюбі якостей.